

INFO KOMPAS

Navigácia bludiskom dezinformácií

**Dezinformácie a výučba informačnej
gramotnosti na slovenských
stredných školách**

Martin Kovanič

**Dezinformácie a výučba informačnej
gramotnosti na slovenských
stredných školách**

Martin Kovanič

demagog.sk
factcheck politických diskusií

OBSAH

Úvod	6
1. Boj proti dezinformáciám a jeho účinnosť	8
1.1. Stredné školy a informačná gramotnosť	10
2. Analýza štátnych vzdelávacích programov	13
2.1. Informačná gramotnosť a gymnáziá	14
2.2. Informačná gramotnosť a odborné školy	19
3. Skúsenosti pedagogičiek a pedagógov	23
4. Skúsenosti študentiek a študentov pedagogiky	25
Záver a odporúčania	26
Použitá literatúra	28

ÚVOD

Dezinformácie sa v súčasnosti stali významným problémom, ktorý sa dostal do popredia verejného diskurzu. Šíreniu nepravdivých a zavádzajúcich informácií praje aj širší spoločenský kontext súčasného sveta, v ktorom klesá dôvera k tradičným autoritám, faktom, expertom a vedeckým poznatkom. Zároveň s rozšírenou dostupnosťou technológií a sociálnych sietí je množstvo informácií rôznej kvality dostupné takmer okamžite.

Šírenie dezinformácií – čiže nepravdivých alebo zavádzajúcich správ, ktorých cieľom je čitateľa zmiast' – a ich negatívne dopady na našu spoločnosť v poslednej dobe vyvolalo viacero reakcií od politických aktérov na rôznych úrovniach. Na úrovni Európskej únie snahy vyústili v roku 2015 do vytvorenia tzv. East StratCom Task Force, ktorej úlohou je okrem iného reagovať na šírené dezinformácie a vyvracať ich tvrdenia.¹

K rozšíreniu dezinformačných portálov v posledných rokoch prišlo aj na území Slovenska.² Tieto portály si našli svoje skupiny čitateľov, čo úzko súvisí s klesajúcou dôverou v tradičné médiá. Podľa výskumu GLOBSEC Trends 2017 je nedôvera k mainstreamovým médiám na Slovensku na úrovni 40 percent. Na druhej strane, 12 percent obyvateľov považuje dezinformačné portály za spoľahlivý zdroj informácií.³ Reakcie na politickej úrovni na Slovensku zostávajú zatiaľ len limitované, koncom minulého roku sa táto problematika dostala do novej Bezpečnostnej stratégie SR.

Bezpečnostná stratégia, schválená vládou SR v októbri 2017, identifikuje „šírenie protizápadnej propagandy“ a jej jednoduché

1 Pozri <https://euvsdisinfo.eu/>

2 Pozri napr. zoznam od Konšpiratori.sk dostupný na <https://www.konspiratori.sk/zoznam-stranok.php>

3 Milo, Daniel, Katarína Klingová a Dominika Hajdu. 2017. GLOBSEC Trends 2017. Mixed Messages and Signs of Hope from Central & Eastern Europe. Bratislava: GLOBSEC Policy Institute, s. 25.

a nenáročné šírenia sa v prostredí sociálnych sietí ako jeden z faktorov prispievajúci k poklesu dôvery k európskym hodnotám, princípom a inštitúciám, ako aj k šíreniu intolerancie, neznášanlivosti a extrémizmu v našej spoločnosti.⁴

V procese boja proti dezinformáciám sa javí ako kľúčová úloha stredných škôl. Schopnosť rozlišovania kvality informácií má za úlohu výchova k informačnej gramotnosti, kritickému mysleniu a aplikácia týchto zručností v praxi. To by malo viesť študentov k používaniu širokej škály informačných zdrojov na rozšírenie svojich vedomostí a budovanie poznatkov založených na faktoch.

Táto výskumná správa sa v prvej časti bude venovať problematike boja proti dezinformáciám a jeho účinnosti, ktoré zhodnotí na základe výsledkov súčasných akademických výskumov. Následne sa zameria na výučbu informačnej gramotnosti na stredných školách, kde sa v prvej časti bude venovať analýze inovovaných štátnych vzdelávacích programov, a následne skúsenostiam s výučbou v praxi.

⁴ Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky. Bratislava, 2017. s. 10.

1. BOJ PROTI DEZINFORMÁCIÁM A JEHO ÚČINNOSŤ

Výskum dopadov dezinformácií na americké prezidentské voľby v roku 2016 naznačuje, že napriek tomu, že majú veľký dosah, a v rámci sociálnych sietí boli široko zdieľané, tak im bola vystavená len časť amerických voličov. Tvorili len malú súčasť všetkých správ, ktoré čítali a dôverovalo im len 8 percent voličov. Navyše, konzumentmi týchto dezinformácií boli najmä presvedčení voliči daných prezidentských kandidátov.⁵ To však neznamená, že šírenie dezinformácií nemá negatívne vplyvy na demokratické procesy (voľby, referendá) a nenapomáha zvýšenej polarizácii spoločnosti.⁶

Zvýšená konzumácia jednostranných informácií je spojená s tzv. motivovaným zdôvodňovaním, ktoré je síce nevedomým, ale aj zaujatým spôsobom ich spracovávaní. K jeho mechanizmom patrí napríklad vyhľadávanie zaujatých informácií, ktoré zahŕňa vyhľadávanie faktov, ktoré skôr zodpovedajú existujúcemu svetonázoru a nie sú s nim v rozpore. To prispieva k tomu, že jednotlivci sú ochotní vo väčšej miere konzumovať aj dezinformácie. Ide o tzv. sklon k sebatpotvrdzovaniu. Naopak, sklon k analytickému mysleniu vedie k zvýšenej schopnosti odhaľovania falošných správ od pravdivých.⁷

Rozvoj analytického myslenia je podmienený záujmom o prijímanie nových poznatkov. Kahan a jeho kolegovia zistili, že napriek tomu, že politicky motivované zdôvodnenie triumfuje nad vedeckými poznatkami, môže byť negované vedeckou

⁵ Allcott, Hunt and Matthew Gentzkow. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 31, No. 2, 2017, p. 211–236.

⁶ Pozri napr. Kovanič, Martin. 2017. Dezinformácie a ruská propaganda ako bezpečnostné hrozby. *Bezpečnostní teorie a praxe*, č. 2, s. 124–125.

⁷ Pennycook, Gordon and Rand, David G. 2017. Who Falls for Fake News? The Roles of Analytic Thinking, Motivated Reasoning, Political Ideology, and Bullshit Receptivity. SSRN. Dostupné na: <https://ssrn.com/abstract=3023545>

zvedavosťou.⁸ Vedecky zvedaví jednotlivci majú iné dôvody na vyhľadávanie faktov, viac sa zaujímajú o to, ako funguje svet, a sú preto odolnejší voči dezinformáciám a konšpiráciám. Podnecovanie vedeckej zvedavosti, ochoty myslieť analyticky a pochybovať o svete sa preto javia ako kľúčové.

Inou stratégiou boja proti dezinformáciám je ich vyvracanie, tzv. debunking alebo fact-checking. Jeho účinnosť ovplyvňovať verejný diskurz je avšak vedeckými štúdiami spochybňovaná napriek tomu, že návšteva stránok týchto projektov zvyšuje množstvo vedomostí o daných témach.⁹ Vargo a jeho tím ukázali, že v americkom prostredí má fakt-checking na nastolovanie agendy online médií len minimálny vplyv.¹⁰ Fact-checkingové inštitúcie fungujú autonómne a do verejného online diskurzu prenikajú len v obmedzenej miere. Preto môžeme predpokladať, že majú len obmedzený vplyv na formovanie názorov verejnosti v daných témach. S tým súvisí aj problém cielenia fact-checkingu, pretože existuje predpoklad, že jeho konzumentmi sú ľudia, ktorí nie sú samotnými dezinformáciami ovplyvňovaní. Ako možná stratégia sa ukazuje spolupráca fact-checkingových inštitúcií so samotnými médiami.

Vyvracanie dezinformácií je navyše komplexným problémom, a môže prispieť aj k väčšiemu šíreniu falošnej informácie (tzv. backfire effect). To nastáva v takom prípade, ak je správa, ktorej cieľom má byť vyvrátenie dezinformácie, príliš detailná a opakuje viacero jej argumentov. Vyvracanie dezinformácií má efekt najmä vtedy, ak (1) nie sú argumenty dezinformácie popísané príliš podrobne; (2) dezinformácia je zasadená do širšieho kontextu; (3) prináša nové informácie a (4) u čitateľa

8 Kahan, D. M., Landrum, A., Carpenter, K., Helft, L. and Hall Jamieson, K. 2017. Science Curiosity and Political Information Processing. *Political Psychology*, roč. 38, p. 179–199.

9 Gottfried, Jeffrey, et al. 2013. Did Fact Checking Matter in the 2012 Presidential Campaign? *American Behavioral Scientist*, roč. 57, č. 11, s. 1558–1567.

10 Vargo Chris J, Lei Guo a Michelle A Amazeen. 2017. The agenda-setting power of fake news: A big data analysis of the online media landscape from 2014 to 2016. *New Media & Society*, roč. 18, č. 1, s. 25–43.

sa snaží o vyvolanie zdravého skepticizmu. To znamená, že samotný čitateľ začne o pôvodnej falošnej správe pochybovať.¹¹

Snaha o vyvracanie falošných informácií teda pracuje s predpokladom, že ich čitateľ je schopný kritického zvažovania argumentov. Aj z toho vyplýva, že na boj proti dezinformáciám je kľúčová práve informačná gramotnosť. Dôležitou inštitúciou sú preto školy, ktorých cieľom je snaha vzbudzovať u žiakov zvedavosť spoznávať svet, ako aj priamo im poskytovať nástroje na odhaľovanie falošných informácií.

1.1. Stredné školy a informačná gramotnosť

Informačná gramotnosť je kľúčovou kompetenciou pre život v informačnej spoločnosti. Dá sa definovať ako „súbor schopností, ktoré umožňujú človeku spoznať, kedy potrebuje informácie a nájsť, vyhodnotiť a efektívne využívať potrebné informácie.“¹² Informačná gramotnosť v sebe zahŕňa niekoľko kľúčových kompetencií, akými sú:

- **Vizuálna gramotnosť** – schopnosť pracovať s vizuálnymi informáciami, akými sú napr. obrázky, grafiky, atď.
- **Mediálna gramotnosť** – schopnosť pracovať s informáciami prezentovanými v médiách, ako napr. noviny, televízia, rádio, ďalšie.
- **Počítačová gramotnosť** – schopnosť pracovať s osobným počítačom, tvoriť a pracovať s dátami.
- **Sietová gramotnosť** – schopnosť pracovať s informáciami v

11 Man-pui, Sally Chan, a kol. 2017. Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation. Psychological Science, roč. 11, s. 1531-1546.

12 Definícia Americkej knižničnej asociácie, cit. z Hrdináková, Ľudmila. 2011. Informačná gramotnosť ako kľúčová kompetencia pre 21. storočie. Bratislava: Stimul, s. 98.

sieťovanom prostredí, akým je predovšetkým internet.¹³

V súčasnosti sa často pracuje aj s pojmom digitálna gramotnosť, ktorá zahŕňa viac ako schopnosť používať softvér alebo rôzne digitálne zariadenia. Zahŕňa širokú škálu komplexných kognitívnych, emočných a sociologických zručností, ktoré musia používatelia mať na efektívne fungovanie v digitálnom prostredí.¹⁴ Zahŕňa teda viacero z vyššie spomenutých zručností.

S informačnou gramotnosťou úzko súvisí aj tzv. čitateľská gramotnosť. Tá je definovaná ako „schopnosť rozumieť a vedieť používať písaný text, posúdiť jeho význam a zapájať sa prostredníctvom písaného textu do spoločenského života, dosahovať ciele a rozvíjať svoje schopnosti a osobné predpoklady.“¹⁵ Je teda kľúčovým predpokladom pre nadobudnutie ďalších kompetencií informačnej gramotnosti.

Existujúce výskumy ukazujú, že študenti na viacerých stupňoch škôl majú s informačnou gramotnosťou problémy. Skúsenosti z USA ukazujú, že študenti stredných ale aj vysokých škôl majú problémy s posudzovaním pravosti informácií – či ide o správy, fotografie alebo príspevky na sociálnych médiách.¹⁶

Nie je dôvod domnievať sa, že situácia na slovenských školách je podstatne lepšia. Napriek tomu, že v prostredí slovenských škôl podobný výskum absentuje, určité indicie poskytujú

13 Spitzer, Kathleen, et al. 1998. Information Literacy: Essential Skills for the Information Age. Syracuse, New York: Syracuse University, s. 21-34.

14 Martins, Louis L and Kellermanns, Franz W. 2004. A Model of Business School Students' Acceptance of a Web-Based Course Management System. Academy of Management Learning & Education, 3(1), s. 7-26.

15 Národná správa PIAAC Slovensko 2013. Výskum kompetencií dospelých. Bratislava: Národný ústav celoživotného vzdelávania, 2013, s. 12.

16 Wineburg, Sam and McGrew, Sarah and Breakstone, Joel and Ortega, Teresa. 2016. Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning. Stanford Digital Repository. Dostupné na: <http://purl.stanford.edu/fv751yt5934>

podpriemerné výsledky v PISA testovaní čitateľskej gramotnosti slovenských žiakov.¹⁷

Nástup post-faktuálnej éry a rozširovanie dezinformácií v posledných rokoch nároky na výučbu informačnej gramotnosti a jej jednotlivých zručností sa ešte zvýšili. Tieto kľúčové kompetencie, ako aj ich aplikácia na konkrétne udalosti, by preto mali byť súčasťou podkladov a praxe vzdelávania na stredných školách

¹⁷ PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education. Paris: OECD Publishing, 2016, s. 44.

2. ANALÝZA ŠTÁTNYCH VZDELÁVACÍCH PROGRAMOV

Všeobecné ciele vzdelávania, jeho povinný rámcový obsah ako aj kľúčové kompetencie, ktoré má absolvent danej školy ovládať, stanovuje tzv. Štátny vzdelávací program (ŠVP). Je to záväzný dokument, ktorý je východiskom pre tvorbu školského vzdelávacieho programu, ktorý si stanovujú samotné školy a v ktorom sa zohľadňuje vízia a profilácia školy, ako aj regionálne špecifiká. ŠVP je taktiež kurikulárnym dokumentom pre tvorbu učebníc, učebných textov a pracovných zošitov. ŠVP vydáva a uverejňuje Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.

Tvorbu školskej politiky pre základné a stredné školy v pôsobnosti ministerstva má na starosti Štátny pedagogický ústav. Do jeho pôsobnosti spadajú gymnázia, a to gymnáziá so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom, ako aj gymnáziá s osemročným vzdelávacím programom. Na druhej strane, tvorbu štátnych vzdelávacích programov pre odborné školstvo má na starosti Štátny inštitút odborného vzdelávania. Ten vytvára ŠVP pre jednotlivé študijné a učebné odbory a jednotlivé poskytované stupne vzdelania – nižšie stredné odborné vzdelanie, stredné odborné vzdelanie, úplné stredné odborné vzdelanie a vyššie odborné vzdelanie.

Výchovu mediálnej gramotnosti budeme analyzovať na prípadoch ŠVP predmetov Občianska náuka, Dejepis a Informatika. Predmety Občianska náuka a Dejepis spadajú pod vzdelávaciu oblasť Človek a spoločnosť. Výber týchto predmetov súvisí s najčastejším obsahom dezinformácií, ktoré sa primárne sústreďujú buď na zahraničnopolitické, alebo historické témy.¹⁸ Z toho dôvodu by určité zručnosti, ktoré

18 Pozri napr. Čížík, Tomáš. Russian Information Warfare in Central Europe. In Information Warfare. New Security Challenge for Europe, ed. Tomáš Čížík. Bratislava: Center for European and North Atlantic Affairs, 2017, s. 8-31.

spadajú pod široký pojem informačnej gramotnosti, mali byť vyučované na týchto predmetoch. Navyše, v rámci predmetu Informatika, ktorý spadá pod vzdelávaciu oblasť Matematika a práca s informáciami, by mala byť informačná gramotnosť vyučovaná všeobecnejšie a vo väčšom rozsahu.

Z dôvodu veľkého množstva ŠVP, v rámci jednotlivých druhov stredoškolského vzdelania, sa v analýze zameriame na ŠVP úplného stredného všeobecného vzdelávania v rámci gymnázií

so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom a jeho porovnaním s vzdelávacím štandardom daných predmetov pre študijné odbory, ktorých absolvovaním žiak získa úplné stredné odborné vzdelanie.

2.1. Informačná gramotnosť a gymnáziá

Štátny vzdelávací program pre gymnáziá, ktoré poskytujú úplné stredné všeobecné vzdelávanie, bol ministerstvom prijatý 20. marca 2015 a je v platnosti od 1. septembra 2015. Do roku 2018 k nemu boli vydané tri dodatky, ktoré avšak s problematikou informačnej gramotnosti nesúvisia, a preto ich hlbšie analyzovať nebudeme. Analyzovaný ŠVP sa k jednotlivým súčastiam kritického myslenia a informačnej gramotnosti vo svojom úvode hlási a v rámci všeobecných cieľov explicitne formuluje, že je potrebné (okrem iného):

- prehĺbiť u žiakov abstraktné a logické myslenie s dôrazom na pochopenie kauzálnych, funkčných a vývinových vzťahov medzi javmi a procesmi;
- naučiť žiakov samostatne riešiť problémy, úlohy, realizovať skúmanie a vyvodzovať logické závery;
- viesť žiakov ku kritickému mysleniu s uplatnením mnohostranného pohľadu pri riešení úloh;
- naučiť žiakov zaraďovať získané informácie/poznatky do

zmysluplného kontextu životnej praxe;

- posilniť u žiakov prístup rešpektujúci ľudské práva a zodpovednú účasť v demokratickej spoločnosti;
- viesť žiakov k tomu, aby si uvedomili globálnu previazanosť udalostí, vývoja i problémov na miestnej, regionálnej, národnej aj svetovej úrovni.¹⁹

Absolvent daného programu by mal tým pádom byť schopný vyhodnotiť a zaujať kritický postoj k rôznym druhom informácií a následne komplexne zvážiť, ako aj v praxi aplikovať demokratické hodnoty spoločnosti. To, akým spôsobom by

tieto ciele mali byť dosahované v praxi výučby vybraných predmetov, stanovujú vzdelávacie štandardy jednotlivých predmetov.

ŠVP identifikuje aj niekoľko prierezových tém, ktorých výučba má reagovať na rozvoj nových technológií a dynamické spoločenské zmeny. Tieto témy sa majú vyučovať buď ako súčasť učebného obsahu vyučovacích predmetov, alebo prostredníctvom samostatných projektov, seminárov, vyučovacích blokov alebo kurzov.²⁰ Jednou z identifikovaných prierezových tém je aj mediálna výchova, ktorej cieľom je práve zvyšovanie mediálnej gramotnosti a informačnej a digitálnej kompetencie žiakov. Mediálna výchova síce problematiku šírenia dezinformácií explicitne neidentifikuje, ale formuluje potrebu „nasmerovania k (celoživotnému) kritickému prístupu pri práci s informáciami a prehĺbeniu nadobudnutého povedomia o dôležitosti a

¹⁹ Štátny vzdelávací program pre gymnáziá (úplné stredné všeobecné vzdelávanie). Štátny pedagogický ústav. Dostupné na <http://www.statpedu.sk/sk/svp/inovovany-statny-vzdelavaci-program/inovovany-svp-gymnazia-so-stvorrocny-m-patrocnym-vzdelavacim-programom/>, s. 4.

²⁰ Ibid, s. 9.

vplyve médií na osobnosť jednotlivca a spoločnosť.“²¹ Štátny pedagogický ústav identifikuje aj zoznam publikácií, ktoré odporúča pri výučbe Mediálnej výchovy používať.²²

Nadobudnutie základných zručností informačnej gramotnosti má ako cieľ predmet Informatika. Vzdelávací štandard predmetu je rozčlenený na niekoľko oblastí, ktoré by mal žiak úspešne zvládať. Do oblasti Komunikácia a spolupráca spadá aj tzv. komunikácia na webe, v rámci ktorej výkonného štandardu má žiak byť schopný „vyhľadávať a získavať informácie rôznych typov“ a tieto informácie hodnotiť, napr. „správnosť a kvalitu vyhladaných informácií.“²³ Ďalšou oblasťou je Informačná spoločnosť, v rámci ktorej okrem iného majú žiaci nadobudnúť schopnosti „hodnotiť dôveryhodnosť informácií na webe“ a „hodnotiť súčasné trendy digitálnych technológií a ich vplyv na spoločnosť (limity a riziká).“²⁴

Napriek tomu, že problematika informačnej gramotnosti sa v štandarde predmetu nachádza, je len marginálnou súčasťou celkového rozsahu preberanej tematiky. Zo 110 položiek výkonového štandardu predmetu sa len tri dotýkajú problematiky zhodnocovania kvality informácií a ich možných negatívnych dopadov na spoločnosť. Táto problematika teda zostáva v rámci výučby predmetu relatívne marginálna.

Určité elementy výchovy k informačnej gramotnosti sa dajú identifikovať aj v rámci vzdelávacej oblasti Človek a spoločnosť. Vzdelávací štandard predmetu Občianska náuka si stanovuje

21 Mediálna výchova. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na <http://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/statny-vzdelavaci-program-gymnazia/prierezove-temy/medialna-vychova/>

22 Zoznam publikácií je dostupný na <http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/medialna-vychova-literatura-internetove-zdroje.pdf>

23 Informatika – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/informatika_g_4_5_r.pdf, s. 7.

24 Ibid, s. 18.

za cieľ pomáhať „žiakom orientovať sa v sociálnej realite a ich začleňovaní do rôznych spoločenských vzťahov a väzieb.“²⁵ V súčasnej digitálnej ére, v ktorej je realitou pretlak informácií rôznej kvality a ich jednoduchá dostupnosť, je informačná gramotnosť dôležitou podmienkou pre naplnenie týchto cieľov.

V rámci oblastí Človek a spoločnosť a Občan a štát vzdelávací štandard dáva dôraz na uvažovanie nad dôsledkami „predsudkov a nerešpektovania kultúrnych odlišností príslušníkov rôznych sociálnych skupín.“ Dezinformačné kampane sa často dotýkajú rôznych menšín v prostredí Slovenska, najmä Rómov, moslimov a imigrantov. Kritický prístup k tejto problematike a práca s relevantnými a fakticky správnymi údajmi je kľúčová k budovaniu imunity voči dezinformáciám šíreným o týchto skupinách.²⁶

Veľká časť dezinformácií šírených v našom verejnom diskurze sa dotýka aj problematiky Európskej Únie, Severoatlantickej Aliancie (NATO), prípadne ďalších svetových veľmocí, akými sú Spojené Štáty Americké, či Ruská Federácia alebo geograficky blízkym vojenským konfliktom ako je konflikt na Ukrajine.²⁷ Navyše, dezinformačné kampane často spochybňujú výhody demokratického zriadenia alebo univerzalitu ľudských práv. Vzdelávací štandard Občianskej náuky vo svojom obsahovom štandarde zahŕňa viaceré politologické koncepty – akými sú princípy demokracie, deľba moci, právny štát, ľudské práva, ale aj inštitúcie Európskej Únie.²⁸ Znalosť týchto dôležitých konceptov a fungovania daných inštitúcií je v boji proti takémuto

25 Občianska náuka – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/obcianska_nauka_g_4_5_r.pdf, s. 2.

26 Príkladom je pretrvávajúci mýtus o tom, že sociálne dávky pre Rómov predstavujú obrovský problém pre verejné financie. Tento mýtus vyvracia publikácia Dinga, Ján a Radovan Ďurana. 2014. Rómovia a sociálne dávky. Sú Rómovia problémom verejných financií Slovenska? Bratislava: INESS.

27 Smoleňová, Ivana. 2015. The Pro-Russian Disinformation Campaign in the Czech Republic and Slovakia. Praha: Prague Security Studies Institute.

28 Občianska náuka – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom, s. 6.

typu dezinformácií potrebná. Problematikou uvažovania nad informáciami a ich hodnovernosťou sa sčasti dotýka štandard v časti filozofia v rámci diskusií o epistemológii.

V rámci predmetu Dejepis si žiaci osvojujú „demokratické spôsoby svojho konania na základe oboznamovania sa s historickým procesom ako jedným zo základných predpokladov komplexného poznávania sveta a ľudskej spoločnosti z potrieb prítomnosti.“ Cieľom teda nie je len osvojovanie si poznatkov o minulosti, ale aj vedenie k „demokratickým hodnotám európskej civilizácie.“²⁹ Podrývanie a relativizácia práve týchto hodnôt patria k hlavným cieľom dezinformačných kampaní.

Úlohou predmetu je nielen spoznať históriu, ale zároveň aj pochopiť, že tá nepredstavuje minulosť „so vždy konečnými a jednostrannými interpretáciami“ a porozumieť tomu, prečo sa interpretuje rôznymi spôsobmi. Taktiež k základným predmetovým kompetenciám patrí viacero mechanizmov práce s informáciami – vyhľadávanie relevantných informácií, vrátane verbálnych, obrazových a grafických zdrojov a následné verifikovanie týchto informácií – ich porovnávaním, rozlišovaním, zaraďovaním a kritickým zhodnocovaním.³⁰ Schopnosť analýzy, interpretácie a hodnotenia informácií patrí preto ku kľúčovým zručnostiam, ktoré má predmet poskytnúť.

V rámci výkonového štandardu predmetu je zahrnutých viacero kľúčových historických období, ktoré sú predmetom dezinformácií – či už ide o druhú svetovú vojnu, studenú vojnu, Slovenský štát alebo komunistický režim. Pri týchto témach je potrebné spomenúť aj úlohu propagandy, ktorá je jednou z možných foriem kde sa dezinformácie nadobúdajú³¹ a na ktorej

29 Dejepis – gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/dejepis_g_4_5_r.pdf, s. 2.

30 Ibid, s. 5-6.

31 Pozri napr. Kovanič, Martin. 2017. Dezinformácie a ruská propaganda ako bezpečnostné hrozby. Bezpečnostní teorie a praxe, č. 2, s. 121-132.

sa dajú ilustrovať jej mechanizmy a ciele – táto problematika však vo výkonovom ani obsahovom štandarde nie je explicitne definovaná.

Vzdelávacia oblasť Človek a spoločnosť v rámci predmetov Občianska náuka a Dejepis definuje viacero zručností, ktorých výučba a predstavenie na konkrétnych historických alebo politologických prípadoch by mali viesť k zvyšovaniu informačnej gramotnosti a odolnosti žiakov voči dezinformáciám, ktoré sa v súčasnosti šíria najmä v online priestore. V rámci týchto predmetov by mal každý žiak nadobudnúť minimálne základný prehľad o témach, ktoré sú cieľom dezinformačných kampaní v našom geografickom priestore a mal by byť schopný uvažovať nad prinajmenšom niekoľkými zdrojmi informácií.

2.2. Informačná gramotnosť a odborné školy

Štátne vzdelávacie programy pre odborné školy existujú v rámci skupín 27 odborov.³² Každý ŠVP v danom odbore obsahuje ciele vzdelávania, základne podmienky na jeho realizáciu, ako aj charakterizáciu jednotlivých stupňov vzdelania – nižšie stredné odborné vzdelanie, stredné odborné vzdelanie, úplné stredné odborné vzdelanie a vyššie odborné vzdelanie. Materiálne a priestorové vybavenie nevyhnutné pre štúdium konkrétneho odboru je špecifikované v tzv. Normatívne materiálo-technického a priestorového zabezpečenia.

Pri analýze výučby informačnej gramotnosti v rámci odborného vzdelávania sa budem zameriavať na stupeň – úplné stredné odborné vzdelanie.

Z dôvodu veľkého počtu študijných odborov sa nebudem detailnejšie venovať ich jednotlivým ŠVP, ale sústredíme sa len na výučbu konkrétnych predmetov – Informatika, Občianska

³² Dostupné na <http://www.siov.sk/Vzdelavanie/SVP.aspx>

náuka a Dejepis. Vzdelávacie programy týchto predmetov sú na jednotlivých stupňoch odborného vzdelania pre všetky odbory rovnaké. Aktuálne sú v platnosti od 1. septembra 2013.

Cieľom predmetu Informatika je okrem iného aj snaha „rozvíjať svoju osobnosť, tvorivosť, logické myslenie, zodpovednosť, sebakritickosť a snažiť sa o sebazvdelávanie.“³³ V rámci oblasti Komunikácia prostredníctvom digitálnych technológií sa majú žiaci venovať internetu, digitálnej komunikácii a sociálnym sieťam. V rámci výkonového štandardu sa naučia získavať informácie z webu prostredníctvom rôznych spôsobov ich vyhľadávania. V rámci oblasti Informačná spoločnosť „spoznajú súčasné trendy digitálnych technológií, ich limity a riziká.“³⁴

Predmet informatika teda do určitej miery reaguje na jednotlivé schopnosti, ktoré by žiaci v informačnej spoločnosti mali ovládať – ako je zber informácií na internete, využívanie sociálnych sietí a uvažovanie nad možnými rizikami týchto technológií. Formulácie v programe sú však značne vágne.

Občianska náuka, podobne ako pri jej výučbe na gymnáziách, formuluje ciele orientácie žiakov v spoločenských, politických a právnych faktoch, ako aj rešpektovanie základných princípov demokracie a tolerancie. Rovnako má viesť žiakov k rešpektovaniu a uplatňovaniu „mravných princípov a pravidiel spoločenského spolunažívania a prebratiu zodpovednosti za vlastné názory.“³⁵

Výkonový štandard rovnako formuluje dôležitosť uvažovania nad dôsledkami predsudkov a nerešpektovania odlišností

33 Informatika. Vzdelávací štandard pre študijné odbory, ktorých absolvovaním žiak získa úplné stredné odborné vzdelanie. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na http://www.siov.sk/Documents/15-12-2016/informatika_USOV.pdf

34 Ibid, s. 6.

35 Občianska náuka. Vzdelávací štandard pre študijné odbory, ktorých absolvovaním žiak získa úplné stredné odborné vzdelanie. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na http://www.siov.sk/Documents/17-12-2016/obcianska_nauka_USOV.pdf, s. 2.

príslušníkov iných sociálnych skupín. Program opäť definuje viaceré politologické koncepty, ktorým má žiak porozumieť, ako je demokracia, politický systém, občianske práva alebo ľudské práva.

Navyše je v programe definovaný aj okruh globálnych problémov vo svete, v rámci ktorých sa výučba sústreďuje aj na ich objektívne zhodnotenie a „rozlišovanie faktov od mýtov.“³⁶ V tomto prípade vzdelávací program konkrétne identifikuje problematiku šírenia mýtov v rámci rôznych globálnych tém v dnešnom svete, preto sa dá konštatovať, že explicitne reaguje na šírenie dezinformácií (aj keď tento termín nepoužíva). Koncipovanie predmetu Občianska náuka pre odborné školy teda reaguje aj na tento súčasný problém.

Predmet Dejepis má prispievať „k rozvíjaniu hodnotovej škály demokratickej spoločnosti. Rovnakú dôležitosť pripisuje aj demokratickým hodnotám európskej civilizácie.“³⁷ Prináša aj dôležité schopnosti práce s rôznymi písomnými, hmotnými, obrazovými a grafickými prameňmi a formy zhodnocovania týchto prameňov. Podobne ako pri gymnáziách, program predmetu definuje zvládnutie problematiky rôznych historických období, vrátane tých, ktoré sú častým subjektom dezinformácií.

Navyše, v rámci programu je opäť definovaná aj oblasť Globalizácia, kde žiaci „zhodnotia kriticky informácie z rôznych mediálnych zdrojov“ v rámci tém, akými sú terorizmus, environmentálna kríza, informačná explózia alebo mediálny svet.³⁸ Je teda možné konštatovať, že absolvovanie daného

³⁶ Ibid, s. 9.

³⁷ Dejepis. Vzdelávací štandard pre študijné odbory, ktorých absolvovaním žiak získa úplné stredné odborné vzdelanie. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na http://www.siov.sk/Documents/17-12-2016/dejepis_USOV.pdf, s. 1.

³⁸ Dejepis. Vzdelávací štandard pre študijné odbory, ktorých absolvovaním žiak získa úplné stredné odborné vzdelanie. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na http://www.siov.sk/Documents/17-12-2016/dejepis_USOV.pdf, s. 15.

predmetu predpokladá zvládnutie viacerých schopností informačnej gramotnosti, ako aj relevantných tém.

Absolvovanie odborného vzdelania v rámci stupňa úplné stredné odborné vzdelanie by na základe analýzy vzdelávacích štandardov predmetov Informatika, Občianska náuka a Dejepis malo viesť ku komplexnému nadobudnutiu schopností informačnej gramotnosti absolventov, ako aj schopnosti uvažovania nad historickými, ale aj súčasnými témami, na ktoré sú cielené súčasné dezinformačné kampane.

3. SKÚSENOSTI PEDAGOGIČIEK A PEDAGÓGOV

Napriek tomu, že Štátne vzdelávacie programy sú nastavené relatívne dobre, realita ukazuje, že slovenskí žiaci dané kompetencie bezproblémovo nezvládajú. Výučbu týchto zručností na stredných školách majú na starosti pedagógovia, a preto sa výskum zameriaval aj na ich skúsenosti a názory.³⁹

Takmer všetci respondenti považujú nedostatok informačnej gramotnosti a kritického myslenia u študentov za problematické. To sa prejavuje vo viacerých formách. Žiaci sú zaplavení informáciami, v ktorých sa nedokážu orientovať. Majú problém vyhľadávať, selektovať a relevantne posudzovať informácie, či používať argumenty. Navyše, často majú slabú motiváciu naštudovať si informácie o aktuálnom dianí a chýbajú im základné vedomosti o aktuálnych spoločenských témach a problémoch.

Napriek tomu, že jednotlivé ŠVP do výučby zavádzajú viacero schopností informačnej gramotnosti, tak odpovede väčšiny dotazovaných učiteliek a učiteľov potvrdzujú, že v praxi toto vzdelávanie neprebíha bez problémov. Jedným z identifikovaných problémov bol nedostatok podkladov pre požadovanú problematiku. Pri boji proti dezinformáciám vyučujúci identifikovali jedine príručku Denníka N.⁴⁰ Čo sa týka informačnej gramotnosti, tak bola spomenutá napr. učebnica mediálnej výchovy.

Pre lepšie možnosti vzdelávania by učitelia privítali väčšie množstvo rozličných podkladov, učebnice, cvičebnice, pracovné zošity, metodické príručky alebo interaktívne

39 Výskum prebiehal v januári a februári 2018 prostredníctvom online dotazníka na vzorke 20 respondentov. Medzi respondentmi boli stredoškolské pedagogičky a pedagógovia vyučujúci na školách v rámci celého Slovenska.

40 Celá príručka je dostupná v elektronickej verzii na <https://a-static.projektn.sk/2017/04/dennikN-prirucka-konspiracie.pdf>

didaktické pomôcky. V problematike boja proti dezinformáciám identifikovali aj potrebu aktualizáčnych seminárov, workshopov, prípadne akreditovaného vzdelávania. Tieto požiadavky naznačujú, že aj samotní učitelia môžu mať ťažkosti orientovať sa v problematike dezinformácií a ich šírenia.

Čo sa týka koncepčných zmien, tak učitelia majú pocit, že informačná gramotnosť a kritické myslenie by mali byť súčasťou výučby akéhokoľvek predmetu.

Navyše, tieto predmety by mali byť navzájom viac prepojené – jednou z možností je dôslednejšie uplatňovanie prierezových tém, ako napr. Mediálna výchova alebo Multikultúrna výchova. Jednou z navrhovaných možností je aj redukcia vyučovaného obsahu a vytvorenie priestoru pre praktickejšiu výučbu, napr. vo forme projektov. Dôležitým faktorom sa javí aj príprava samotných učiteľov.

Skúsenosti vyučujúcich poukazujú na to, že závažným problémom vo výchove informačnej gramotnosti je nedostatočne vybudované zázemie pre učiteľov, či už vo forme podkladov pre výučbu, väčšej slobody nastavovania výučby vlastného predmetu alebo existencie možností vzdelávania samotných pedagogičiek a pedagógov v tejto problematike.

4. SKÚSENOSTI ŠTUDENTIEK A ŠTUDENTOV PEDAGOGIKY

Dôležitou skupinou ľudí, ktorí v budúcnosti budú mať vplyv na výučbu, vrátane problematiky informačnej gramotnosti, sú súčasné študentky a študenti pedagogiky. Výskum sa teda zameriaval aj na skúsenosti súčasných študentov pedagogiky s problematikou informačnej gramotnosti a šírenia dezinformácií.⁴¹

Napriek tomu, že väčšina respondentov považuje problematiku šírenia dezinformácií za problém a súhlasia, že je potrebné venovať sa jej na stredných školách, väčšina z nich si nemyslí, že ich súčasné štúdium im poskytuje schopnosti túto problematiku v budúcnosti vyučovať. Približne polovica respondentov navyše deklaruje, že v rámci ich štúdia sa vôbec nevyučuje ani informačná gramotnosť a práca so zdrojmi informácií. Prípadne je táto téma preberaná len okrajovo v rámci seminárov k bakalárskej/diplomovej práci alebo niektorých ďalších predmetov (ako napr. Všeobecná didaktika, Informačné a komunikačné technológie, atď.). Respondenti sa zároveň zhodujú, že k danej téme neexistujú relevantné podklady.

Študentky a študenti pedagogiky identifikovali viacero oblastí, v ktorých by sa mala výučba informačnej gramotnosti zlepšiť. Jej výučbe by sa malo venovať viac času, štúdium by sa malo viac sústrediť na praktickú aplikáciu poznatkov do praxe a v rámci existujúcich predmetov by sa mal dať priestor aj problematike overovania informácií.

Napriek tomu, že v danej problematike chýba systematický výskum, tak náš prieskum naznačuje, že výchova nových pedagógov v oblasti informačnej gramotnosti, ako aj výchovy k nadobúdaniu schopnosti boja proti dezinformáciám, má nedostatky.

⁴¹ Výskum prebiehal v januári a februári 2018 prostredníctvom online dotazníka na vzorke 24 respondentov. Medzi respondentmi boli študentky a študenti pedagogických odborov na slovenských vysokých školách.

ZÁVER A ODPORÚČANIA

Informačná gramotnosť a ďalšie schopnosti potrebné pre rozlišovanie správ od dezinformácií by sa formálne na slovenských stredných školách vyučovať mali. Viaceré zručnosti sú preberané a následne aj aplikované na konkrétne prípady v rámci predmetov Informatika, Občianska náuka a Dejepis. Analýza ŠVP ukázala, že čo sa týka boja proti dezinformáciám, po formálnej stránke sú lepšie pripravené odborné školy, ktoré problematiku potreby odlišovania faktov a mýtov konkrétne identifikujú vo vzdelávacom štandarde predmetu Občianska náuka.

Výskum skúseností pedagogičiek a pedagógov, ako aj študentiek a študentov pedagogiky ukázal, že informačná gramotnosť je vnímaná ako jedna z kľúčových súčasných výziev. Napriek relatívne dobrému formálnemu nastaveniu výučby je jej vykonávanie v praxi viac problematické. Učiteľky a učitelia identifikovali viacero problémov a ako jeden z kľúčových sa javí nedostatok vzdelávacích materiálov – či už pre študentov alebo samotných vyučujúcich. Ako najpoužívanejší materiál učitelia identifikovali príručku, ktorú vytvorilo súkromné médium. Verejné inštitúcie v tomto ohľade zlyhávajú. Podobné problémy identifikovali aj študentky a študenti pedagogiky. Tí taktiež poukázali na nedostatok pozornosti na problematiku informačnej gramotnosti a súčasných výziev spojených so šírením informácií v rámci skladby ich študijných programov.

Na odstránenie týchto nedostatkov sa treba predovšetkým sústrediť na praktickú aplikáciu výchovy k informačnej gramotnosti. Predovšetkým treba pre pedagogičky a pedagógov pripraviť moderné učebné materiály – ktoré sa budú zaoberať problematikou informačnej gramotnosti, s dôrazom na rozvoj digitálnych zručností.

Tento nedostatok identifikoval aj Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania, tzv. Učiace sa Slovensko z marca 2017.⁴² Ako dokument uvádza, dôraz je potrebné klásť najmä na prácu s modernými technológiami a predovšetkým sociálnymi sieťami – na ich fungovanie, výhody ale aj negatívne dôsledky ich používania.

Vo výučbe je treba klásť väčší dôraz na získavanie jednotlivých schopností informačnej gramotnosti, ktoré by mali byť vyučované nie len v rámci programu Informatika, ale aj na ďalších predmetoch, v ktorých môžu byť aplikované na konkrétne prípady. V rámci vzdelávacích štandardov konkrétnych predmetov by bolo vhodné vyhradiť viac priestoru na túto problematiku. Jednou z možností je konkrétnejšie zaradenie prierezovej témy Mediálna výchova do vyučovania v rámci konkrétnych predmetov.

Výučba kompetencií informačnej gramotnosti je kľúčová pre život v digitálnej ére. Tieto schopnosti sú dôležité nie len pre boj proti nepravdivým a zavádzajúcim informáciám, ale aj pre celkový rozvoj analytického, kritického myslenia a nadobúdanie zručností na riešenie problémov – čo sú všetko dôležité predpoklady pre uplatnenie na súčasnom pracovnom trhu.

42 Burjan, Vladimír a kol. 2017. Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania. Učiace sa Slovensko. Návrh na verejnú diskusiu. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Dostupné na https://www.minedu.sk/data/files/6987_uciace_sa_slovensko.pdf

POUŽITÁ LITERATÚRA

Allcott, Hunt and Matthew Gentzkow. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 31, No. 2, 2017, p. 211-236.

Burjan, Vladimír a kol. 2017. Národný program rozvoja výchovy a vzdelávania. Učiace sa Slovensko. Návrh na verejnú diskusiu. Bratislava: Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Dostupné na https://www.minedu.sk/data/files/6987_uciace_sa_slovensko.pdf

Čížík, Tomáš. Russian Information Warfare in Central Europe. In *Information Warfare. New Security Challenge for Europe*, ed. Tomáš Čížík. Bratislava: Center for European and North Atlantic Affairs, 2017, s. 8-31.

Dinga, Ján a Radovan Ďurana. 2014. Rómovia a sociálne dávky. Sú Rómovia problémom verejných financií Slovenska? Bratislava: INESS.

Gottfried, Jeffrey a kol. 2013. Did Fact Checking Matter in the 2012 Presidential Campaign? *American Behavioral Scientist*, roč. 57, č. 11, s. 1558-1567.

Kahan, Dan a kol. 2017. Science Curiosity and Political Information Processing. *Political Psychology*, roč. 38, p. 179-199.

Kovanič, Martin. 2017. Dezinformácie a ruská propaganda ako bezpečnostné hrozby. *Bezpečnostní teorie a praxe*, č. 2, s. 124-125.

Man-pui, Sally Chan a kol. 2017. Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation. *Psychological Science*, roč. 11, s. 1531-1546.

Martins, Louis L and Kellermanns, Franz W. 2004. A Model of Business School Students' Acceptance of a Web-Based Course Management System. *Academy of Management Learning & Education*, 3(1), s. 7-26.

Milo, Daniel, Katarína Klingová a Dominika Hajdu. 2017. GLOBSEC Trends 2017. Mixed Messages and Signs of Hope from Central & Eastern Europe. Bratislava: GLOBSEC Policy Institute, s. 25.

Národná správa PIAAC Slovensko 2013. Výskum kompetencií dospelých. Bratislava: Národný ústav celoživotného vzdelávania, 2013, s. 12.

Pennycook, Gordon and Rand, David G. 2017. Who Falls for Fake News? The Roles of Analytic Thinking, Motivated Reasoning, Political Ideology, and Bullshit Receptivity. SSRN. Dostupné na: <https://ssrn.com/abstract=3023545>

PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education. Paris: OECD Publishing, 2016, s. 44.

Smoleňová, Ivana. 2015. The Pro-Russian Disinformation Campaign in the Czech Republic and Slovakia. Praha: Prague Security Studies Institute.

Spitzer, Kathleen, et al. 1998. Information Literacy: Essential Skills for the Information Age. Syracuse, New York: Syracuse University, s. 21-34.

Vargo Chris J., Lei Guo a Michelle A. Amazeen. 2017. The agenda-setting power of fake news: A big data analysis of the online media landscape from 2014 to 2016. *New Media & Society*, roč. 18, č. 1, s. 25-43.

Wineburg, Sam and McGrew, Sarah and Breakstone, Joel and Ortega, Teresa. 2016. Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning. Stanford Digital Repository. Dostupné na: <http://purl.stanford.edu/fv751yt5934>

Realizované s finančnou podporou Ministerstva zahraničných
vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky
v rámci dotačného programu medzinárodné vzťahy
a zahraničná politika SR.

Za obsah tohto dokumentu je výlučne zodpovedný
Inštitút strategických politík n.o.

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ
A EURÓPSKÝCH ZÁLEŽITOSTÍ
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Viac o projekte InfoKompas nájdete na: infokompas.stratpol.sk
infokompas@stratpol.sk

Autor textu: Martin Kovanič
©2018 Inštitút strategických politik n.o.
Štúrova 3, Bratislava
office@stratpol.sk
www.stratpol.sk

STRAT POL